

SEMAVİ EYİCE

BİBLİYOGRAFYA

BELLE TEN, Cilt XXIV, Sayı 94 (Nisan 1960)'dan Ayrıbasım

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ — ANKARA

1 9 6 0

baş No: 26178

ser No: 26178

ÇEKÜL KÜTÜPHANESİ

DEMİRBAŞ NO. 06/80

SINIFLAMA NO.

06/78

BAĞIŞCI

GELİŞ TARİHİ

KROUM TOMOVSKY, *Les mosquées de Bitola (= Bitola camileri)*, "Université de Skopje-Annuaire de la Faculté Technique 1956-1957" den ayırabım, 32 S. (Derginin S. 29-60), metin içinde 38 resim, plân ve kesit, ayrıca 1 şehir plânı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun eski topraklarında bırakılan mimarî eserlerin en iyi tanınanları, Macaristan ve Yugoslavya'da kalanlardır. Bunlardan Yugoslavya'da olanlar hakkında şimdiye kadar yapılan çeşitli yayınlardan başka, Üsküp (= Skopje) Teknik Üniversitesi mensupları tarafından da araştırma ve çalışmalar yapıldığı bilinmektedir. Böylece bu mimarî eserlerin, ehil ellerde resim, plân ve rölevelerinin çizilmesi, tanıtılması sağlanmış bulunmaktadır. Bu bakımdan Türk eserlerine, diğer Balkan memleketlerine nazaran en ciddi ve yakın ilginin Yugoslavya'da gösterildiği söylenebilir. Türk mimarî eserleri hakkında araştırmalar yaptığını bildiğimiz Üsküp Teknik Üniversite asistanlarından Yük. mim. K. T., Bitola camileri hakkında hazırladığı bu etüd ile elindeki malzemeyi kısmen tanıtmaktadır. Türk idaresi zamanındaki adı ile Manastır (şimdi Bitola) camileri üzerinde şimdiye kadar fazla bir bilgimiz yoktu¹. Bir sahifelik fransızca özetten öğrendiğimize göre (yazının aslı sırpçadır) burada şu camiler vardır:

- H. 838 (1434-35) tarihli Sungur Çavuş camii, 1956 da yıkıldı,
- H. 911 (1505-06) tarihli İsa Fakih? (adı İssa Feky şeklinde yazılmıştır) camii,
- H. 914 (1508-09) tarihli İshakiye camii,
- H. 928 (1521-22) tarihli Hacı Mahmud camii,
- H. 936 (1529-30) tarihli Kadı Ahmed Efendi camii.
- H. 966 (1558-59) tarihli Yenicami,
- H. 969 (1561-62) tarihli Gazi Haydar Bey camii,
- H. 1037-1049 (1628-1640) arasında yapılan Hasan Baba camii,
- XVIII. yüzyıl sonu-XVIII. başlarına ait Hamza Bey cami,
- Yapıldığı tarih meçhul Güdük cami.

K. T., ayrıca şehrin içinde evelce 15 kadar mescid olduğunu fakat bunlardan bir kısmının iki Dünya harbi arasındaki süre içinde yıkıldıklarını bildirmektedir².

Bu camilerden en dikkat çekici olanlar, tarih bakımından en eski olduğu için, üç bölümlü son cemaat yerine ve tek kubbeli bir harime sahip Sungur Bey camii

¹ E. H. AYVERDİ, *Yugoslavya'da Türk âbideleri ve vakıfları*, "Vakıflar Dergisi" III (1957) 14. Burada, Evliya Çelebi *Seyahatnamesi* ile *Kamus'ul Alâm* da rastlanan bilgiler iktibas edilmiş, camiler hakkında fazla bir bilgi verilmemiştir. Bu yüzden, K. T.'nin yazısı, E. H. Ayverdi'nin çok faydalı derlemesini tamamlamaktadır.

² Evliya Çelebi, *Seyahatname*, V, 572. Kale-misâl demir kapılı Bedesten ile diğer binalardan bahseder. İshak Efendi camii ile Mahmud Efendi camii'nin kitabelerinin Evliya Çelebi tarafından verilen kopyaları, K. T.'nin yazısındaki tarihlere uymaktadır.

ile, Yenicami, İshakiye, Haydar Kadı ve Hamza Bey camileridir. Bu şehirde kubbeli cami tipi, sadece tek kubbeli camiler ile temsil edilmiştir. Bunlardan en muhteşem olanlarında yüksek kubbenin, intikalinin tromplar ile temin edilmiş olduğu görülüyor. Diğer taraftan bu büyük camilerin başka bir özelliği de, çift sıra kubbeler ile örtülü bölümler halinde derin soncemaat yerlerine sahip oluşlarıdır (İshakiye ve Yenicami). İsa Fakih ve Hoca Ahmed camileri ise kiremit örtülü sakıflı camiler grubuna girmektedirler. Değişik mimari özelliklere pek sahip olmayan bu camilerin arasında Hamza Bey camii dışarı taşkın mihrap kısmı bakımından ayrılmaktadır. Bu camilerde klâsik Osmanlı üslubunu aksettiren, güzel mihrap, minber, kapı nişi, ve baklavahı veya stalâkitleti sütun başlıkları gibi aksama tesadüf olunmaktadır. Rumeli camilerinin ekserisinde olduğu gibi, ince ve uzun olan minarelerden, Yenicami'nin minaresi her cephesi bir kör kemer ile süslü poligon biçimli kürsü kısmı ile dikkati çeker.³ Maalesef yıkılmış olan Sungur Bey camii'nin, plânından anlaşıldığına göre, minaresi pek alışılmamış bir şekilde, binanın sol köşesi üzerine oturtulmuş olup, bir kürsü kısmı bulunmadığından, hemen cümle kapısının sol tarafına açılan bir kapıdan bir merdivenle içine çıkılıyordu. Yenicami'deki vâaz kürsüsü (res. 8) pek eski intibahını bırakmamaktadır. Aynı camide tesadüf olunan çinilerin tek fotoğrafı ise (res. 17) maalesef tatmin edici değildir.

K. T., Türk sanat tarihi için değerli malzeme temin eden bu çalışması ile faydalı bir hizmette bulunmuştur. Ancak, tarihçeleri hakkında bilgilerimiz pek az olan bu camilerin devirleri ve bânilerini tâyin hususunda en büyük yardımcı olan kitabelerin de hiç değilse fotoğraflarının bu yazıda yayınlanması doğru olurdu. Diğer taraftan yazarın, bu camiler ile birlikte buradaki diğer Türk binaları hakkında da malzeme vermesi yerinde olurdu. *K. T.* e sınırlarımız dışındaki Türk sanat eserlerini bize tanıtan bu faydalı hizmetinden dolayı şükranlarımızı bildirirken, bu yoldaki çalışmalarına devamını temenni ettiğimizi belirtmek isteriz.

Aralık 1959.

DOÇENT DR. SEMAVİ EYİCE

³ Minare mimarisinde bu tip kürsü kısımları hakkında bk. S. Eyice, *İstanbul'da Koca Mustafa Paşa camii*, "Tarih Dergisi" V, sayı 8 (1953) 174, resim 8.

OTTO SPIES, *Türkisches Puppentheater, Versuch einer Geschichte des Puppentheaters im Morgenland* (= *Türk kukla tiyatrosu, Doğu kukla tiyatrosu tarihi hakkında bir deneme*), "Die Schaubühne, Quellen und Forschungen zur Theatergeschichte, herausgegeben von Carl Nissen in Verbindung mit Artur Kutscher, 50", Verlag Lechte, Emsdetten-Westf. 1959, 219 s. metin ve metin dışı 24 levha; fiatı: 13. 80 DM.

Bonn Üniversitesi profesörlerinden Dr. Otto Spies, *Türk Halk kitapları (Türkische Volksbücher, Leipzig 1929; türkçesi: İstanbul 1941), Zamanımızın Türk nesir edebiyatı (Die türkische Prosaliteratur der Gegenwart, Leipzig 1943, "Die Welt des İslams, XXV" den ayırabım)* gibi yayımları ile tanınan bir şahsiyettir¹. Tiyatro tarihi ile ilgili kaynak ve araştırmalar serisi içinde basılan bu kitabı ise, şimdiye kadar tamamen ihmal edilmiş bir konu hakkında toplu bilgiler ihtiva eden bir araştırma olarak dikkati çekmektedir. Türk temaşa tarihinin bir bahsini teşkil eden bu kitabı, burada ancak tanıtacağız.

O. S.in gayet haklı olarak belirttiği üzere, Türk temaşa tarihinin, Karagöz, Meddah, Ortaoyunu gibi başlıca üç kolu arasında Kukla oyunun önemi pek azdır. Hattâ şimdiye kadar ihmal edilen bu kol hakkında hiçbir araştırma da yapılmamıştır. Bu yüzden O. S.in eseri, büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Türk temaşasının çeşitli kolları hakkındaki bir girişde (s. 1-5) yazar, Meddah, Orta oyunu, Karagöz hakkında umumî bibliyografyalar verdikten sonra, kukla oyununa temas eder. Eski seyahatnamelerde umumiyetle Karagöz oyunu ile karıştırılan kuklacılık hakkındaki malzemeyi O. S. 1954 de İstanbul'da toplamış ve Almanya'da işliyerek, belli başlı bilgileri bir araya getirmeğe çalışmış ve böylece G. Jacobs'un Gölge oyunu hakkındaki araştırmasına (*Geschichte des Schattentheaters*) benzer bir etüd ortaya koymuştur.

Kitap, Doğu kukla tiyatrosu (s. 7-69) ve Türk kukla oyunu (s. 70-219) başlıkları ile iki büyük kısma ayrılmıştır. Bunlardan ikincisi beş kukla oyununun türkçe metinleri ile bunların almanca tercümelerini de ihtiva etmektedir (s. 87-219). Altı büyük bölüme ayrılan ilk kısımda sırası ile, türkçedeki *kukla* kelimesi ve menşei (s. 7-12); Osmanlılardaki kukla oyununa dair kaynaklar (s. 13-1 24); İslâm milletlerinde (İranlılar, Araplar ve Orta Asya Türkleri) kukla oyunu (s. 25-44); Hindistan'da kukla (s. 45-49); Hind'in komşularında ve Hindicini'de kukla (s. 51-56); Uzak Doğu memleketlerinde (Çin, Japon, Kore ve Moğolistan) kukla (s. 57-64), üzerinde durulmuş ve tesirler probleminde de bir bölüm ayrılmıştır (s. 65-69). Bugünkü Türk kuklacılığına tahsis edilen ikinci kısımda, aksesuar ve figürler (S. 70-73); başlıca oyunlar ve parçalar (S. 75-86) ve ayrıca beş oyunun metni ile tercümeleleri (s. 87-219) bulunmaktadır.

¹ O. S. in başlıca yayımları için bk. *The Library of Enno Littmann* (Brill-Leiden, Cat. No. 307) 1959, 42.

O. S. kukla kelimesinin menşecini ararken, Avrupa çingenelerinde rastlanan *kuki*, *kukli* kelimelerine dikkati çekmektedir². Diğer taraftan Türklerin kuklayı, İstanbul'un fethi ile Bizanslılardan öğrenmiş olacakları hakkındaki hipotezi, Bizanslılarda kukla oyunu olduğuna dair en ufak bir kayda rastlanmadığından haklı olarak red eder. Osmanlılarda kukla oyunu hakkındaki, şimdiki halde tesbit edilebilen en eski kayıt G. Jacob tarafından tesbit edilmiş olup, 1582 e aittir. Sultan Murad III zamanında 1582 de yapılan meşhur sünnet eğlencelerinde ilk defa kuklaculardan bahsedilmektedir. Lewenkaw tarafından *Neuwe Chronica Türckischer nation* (Franckfurt 1590: s. 481) da bildirilen bu kayıttan daha iyi ve çok daha etraflı bilgiler, devrinin minyatürleri ile süslü olarak, *Surname*de bulunmaktadır. Son aylarda basılan güzel bir tetkik ve araştırmada, eski eğlenceler arasında kuklanın mevkii, başlıca orijinal kaynaklar ve minyatürleri ile yayımlanmıştır.³ Metin And'ın bu çok istifadeli çalışması, *O. S.*in kukla hakkındaki kitabının Osmanlılarda kukla bahsini tamamlamaktadır. M. And tarafından zikredilen Cornelia Magni de 1675 de Edirne'de gördüğü kukla oyununu bildirmesi bakımından⁴, *O. S.*in kitabında s. 17 de Du Loir ile De La Croix arasında yer almaktadır. *O. S.* eski seyyahların hatıralarında rastlanan kısa notları imkân nisbetinde topladıktan sonra, Türk kaynaklarını, bu arada *Surname*'lere ve *Raşid Tarihine* temas etmektedir. Bunu 1870 yılına doğru Bulgaristan'da çingeneler tarafından oynatılan bir kukla oyunu (iskemle kuklası) hakkında F. Kanitz'in verdiği bilgi takip eder ki bunun bir de resmi vardır (lev. I, res. 1). Kâğıthane ve Göksu çayırlarında evvelce çingenelerin oynattıkları bu "iskemle Kuklası" *O. S.*in tesbit ettiğine göre Türkiye'de artık unuttulmuştur. Geçen yüzyılda kukla oyunu hakkındaki notlardan sonra *O. S.* eski kukla oyunlarının repertuarı hakkında bir bilgi olmadığını söyler.

Türk kukla oyunun yurdu neresidir? Anadolu'da şiler arasında, yere yatan bir insanın göğsü üzerinde oynattığı bir nev'i kukla vardır. Eski şaman geleneklerine dayanan bu oyunların *O. S.*e göre belirli repertuarları yoktur. İran'da kukla oyunu eskidenberi bilinmektedir. Başlıca oyunlardan biri de baş şahsiyeti Sultan Selim olan bir parça olup bunda 66 ayrı kukla sahneye çıkmaktadır. Buna karşılık Araplarda kukla oyunu pek fazla yayılmamış intibamı bırakır. Hernekadar bu çevrede çocuk oyuncuğu olarak bebekler var ise de, yalnız Niebuhr XVIII. yüzyılda Kahire'de gördüğü, iskemle kuklasını bildirmektedir. Ortaasya Türklerine gelince, Özbekler, Tacikler, Kırgızlar ve Başkırlar'da kukla oyunlarının yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Bu çevrelerde *çadır-ı hayal* adı ile gösterilen oyunun ipli kukla, *kol kurçak* adındaki ise el kuklası olduğunu *O. S.* ileri sürer. Diğer taraftan tahminine göre, Türkistan kuklası, İran'ın tesiri altında meydana gelmiştir. Ancak önemli bir problem, bunun İran menşeli olup olmadığıdır. Yazar ve bu hususda, gerek kukla gerek ise karagöz

² Ash Hindli olan çingenelerin gölge tiyatrosunun yayılmasındaki rolleri evvelce Jacob tarafından ileri sürülmüştür. Bu kitabın Türklere ait kısmı dilimize çevrilmiştir, *Türklerde Karagöz*, çev. O. Şaik Gökyay, "Eminönü Halkevi neşriyatı, VII", İstanbul 1938, s. 4.

³ M. And, *Kırkgün Kırkgece, Eski donanma ve şenliklerde seyirlik oyunları*, İstanbul 1959, s. 71 ve dev. 90, res. 28, 29.

⁴ M. And, *ay. esr. s. 71-73.*

oyununda İran'da çingenelerin bâriz rolünü belirterek, bu zümrenin bu oyunu, başka bir çevreden Hindistan'a getirmiş olabileceklerine dikkati çeker.

Kukla oyunun ana yurdunun Hindistan olabileceğini evvelce R. Pischel (*Die Heimat des Puppenspiels*, Halle 1900) in ileri sürdüğünü belirten O. S. sonraları tenkide uğrayan bu tezi açıklar. Hindistan'da doğan bu temaşa aslen Hindli olan Çingenelerin dünyaya yayılması ile muhtelif çevrelere gitmiştir. Fakat bu teze itiraz edenler, klâsik Yunan medeniyetinin kuklayı tanıdığını iddia etmektedirler. Ancak şu var ki, O. S.e göre, bu durum, kuklanın menşeinin Hindistan olmasına bir mâni teşkil etmemektedir. Bu bölgede hâlâ bugün çok sevilen bu temaşa kolu, komşu memleketlerde, Seylân, Birmanya ve Indonezya'da da oldukça gelişmiş bir şekilde vardır. Muhtemelen Hindistan menşeli olan Cava kuklaları (Wajang Golek)in güzel koleksiyonları Münih, Köln ve Leiden'de görülmektedir. Bu temaşa kollarında Çin ve diğer Uzak Doğu memleketlerinin rollerine gelince: Bu memleketlerde de kukla mevcuttur. Ancak bazı efsaneler bir tarafa bırakılırsa, Çin'de kukla hakkında en eski kayıt M. s. 633 e aittir. Bu eski Çin kukla oyunlarının, şamân dini merasimleri ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Mîng ve Mançur'lar devrinde kukla dünyevî bir eğlence mahiyeti almıştır. Burada ipli, çubuklu ve el kuklalarının oynatıldığı bilinmektedir. Kukla Kore üzerinden Çin'den Japonya'ya atlamıştır. Moğolistan'da dinî mahiyette yapılan ve tereyağdan kesilen figürler ile gösterilen oyun (Toson baling) veya Yağ âyini de bu arada zikredilmektedir.

O. S. Hind, Uzak Doğu ve Eski Yunanistan'da kuklanın dinî mahiyette olarak çok eski zamanlardan beri mevcut olduğu kanaatindedir. Yunan mimos'u Roma'ya atmış ve onlarla Avrupa'ya yayılmıştır. Bunda Çingenelerin bir rolü olmadığı anlaşılıyor, zira Almanya'da ilk defa Çingeneler 1416 da bilinmektedir, halbuki kukla bu memlekette daha önce mevcut idi. Doğu'da ise bazı halli gereken problemler vardır. Dinî menşeli olarak kukla Çin ve Japonya'da otokton intibamı bırakır ise de dünyevî bir karakter almasında belki dış tesirlerin rolü olabilir. B. Laufer'in kukla'yı Eski Yunanistan'dan Çin'e götüren teorisi ise O. S.e pek makul gelmemekte hattâ buna şiddetle itiraz etmektedir. Fakat yazara göre bu hususta kesin bir söz söylemek için henüz erkendir. Doğu'daki kukla tipleri (şahısları) konu ve parçaları ile incelendikten sonra ancak bir sentez teşebbüsüne girişilebilir.

Bugünkü Türk kuklacılığına ayrılan ikinci kısımda bunun aksesuar ve şahısları üzerinde durulmaktadır. Bazı oyunlar Karagöz oyunlarını andırmaktadır (misal: *Cinli yazıcı* oyunu). Fakat umumiyetle konular halk hikâyelerinden alınmıştır. Kukla oyunu repertuarından şimdiye kadar E. Littmann tarafından 1918 de yayınlanan bir oyundan başkasının bilinmediğini belirten O. S. başlıca şu parçaları konuları ile tesbit etmiştir: *İki gaip kardeşler*, *Gül ile Fidan*, *Üvey Anne*, *Cinli yazıcı*, *Sahte esirci*, *İncili çavuş*, *Kâhyanın hilesi*, *Hain kız*, *Anadolu köyünde düğün*, *Arabistan'dan gelen esirci*. O. S.in göremediğini söylediği facialardan ise onbirinin adını vermektedir ki bunların bir kısmı edebî eserlerden mülhemdir. Kitabın sonunda ise beş oyunun tam metinleri ile almanca tercümelere bulunmaktadır.

O. S.in bu ilgi çekici derlemesinin tam bir tenkidini bu sahanın mütehassıslarına bırakarak, eserin bütünü hakkındaki düşüncemizi açıklamakla iktifa ediyoruz. Yazarın, kitabının muhtelif yerlerinde belirttiği gibi, bu çalışma kukla oyunu hak-

kında umumî bir derleme denemesidir. Bu temaşa kolu hakkında bilinenleri, kaynaklardan ve yeni etüdlerden elde edilebilenleri bir araya getirmek, ve geleceğin araştırmacılarına ham malzeme ve ana temeli hazırlamak gayesini gütmektedir. Gaye bu olunca, tabiatıyla sentezlere, kesin hükümlere bu kitapta rastlanamayacağı da aşikârdır. Yazar bu gibi problemleri işlemekten imkânı nisbetinde kaçınmış ve ortaya zengin bir ham malzeme külliyyatı, bir fiş dosyası koymuştur. Türk temaşa tarihinin en fazla ihmal edilmiş bir kolu hakkında böyle geniş ve zengin muhteviyatlı bir araştırma yapmağı düşünmüş olması dahi, yazarı tebrik etmemize kâfi bir sebebidir.

Aralık 1959.

DOÇENT DR. SEMAVİ EYİCE

R. VAN LUTTERVELT, *De "Turkse" shtilderijen van J. B. Vanmour en zijn school, De Verzameling van Cornelis Calkoen Ambassadeur bij de Hoge Porte, 1725-1743* (=J. B. Vanmour'un "Türk" tabloları ile ekolu, *Bâbüdü nezdinde elçi Cornelis Calkoen'in koleksiyonu*, "Uitgaven van Het Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te İstanbul (Publications de l'Institut historique et archéologique néerlandais de Stamboul) onder redactie van A. A. Cense en A. A. Kampman, III", İstanbul, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut in het Nabije Oosten 1958, 50 s. metin (3 sah. fransızca özet), metin dıışı, biri renkli 39 levha, ciltli.

İstanbul'daki Fransız sefarethanesi kâtiplerinden A. Boppe 1911 de basılan küçük fakat son derece ilgi çekici ve değerli kitabında¹, Batı'da 18. yüzyılda resim sanatında "Türk" motifini yaratan sanatkârlardan ve bu arada Hollandalı Vanmour'dan uzun uzadıya bahseder. Boppe'un araştırmasında, hayatı, faaliyeti ve o sırada tesbit edilebilen başlıca eserleri belirtilmiş olan Vanmour hakkında şimdi, Amsterdam'da Rijksmuseum korservatörlerinden Dr. R. L. tarafından yazılan etraflı bir araştırma, İstanbul Hollanda Tarih ve Arkeoloji Enstitüsü yayınlarının 3. cildi olarak basılmış bulunuyor. Böylece "turquerie" sanatkârlarından Jean Etienne Liotard (1702-1789) dan sonra², bir diğeri de kısmî bir monoğrafyaya mazhar olmuştur.

R. L. in Vanmour hakkındaki eseri altı bölümden ibaret olup, bunlarda sanatkârın hayatı ve eserleri (s. 1-5), onun ve onun ekolüne mensup sanatkârların Amsterdam Rijksmuseum'daki eserleri (s. 5-18), Vanmour'dan önceki resimde "Türk" motifi (s. 18-26), Vanmour'un ekolü (s. 26-34), İzmir resimleri (s. 34-40) ve Vanmour üslubunun menşe-i (s. 40-43) incelenmiştir. Maalesef Hollanda dili gibi az yaygın bir dilde yazılmış olan bu eserin, s. 44-46 da çok kısa ve kifayetsiz fransızca bir özeti, istifadeyi bir dereceye kadar kolaylaştırmaktadır. Boppe'un araştırmasına gelinceye kadar tamamen unutulmuş bir ressam olan Vanmour, Osmanlı İmparatorluğu'nu en hareketli ve en câzip devirlerinde tanımış olan yabancılardan olduğundan, bizim için ön plânda gelen bir isimdir.

Jean-Baptiste Vanmour, fransız-belçika sınırında Valenciennes'de 6 Ocak 1671 de doğmuş ve 22 Ocak 1737 de İstanbul'da ölerek Galata'da St. Benoit kilisesine

¹ A. Boppe, *Les peintres du Bosphore au dix-huitième siècle*, Paris 1911, 1-55; şahsî zengin bir koleksiyona da sahip olan bu şahıs hakkında sitayişkâr düşünceleri bakımından bk. G. Schlumberger, *Mes souvenirs, 1844-1928*, Paris 1934, II, 208-209.

² F. Fosca, *La vie, les voyages et les oeuvres de Jean Etienne Liotard, citoyen de Genève, dit le Peintre turc*, Lausanne- Paris 1956; Liotard 1737--1743 arasında beş yıl İstanbul'da yaşamıştır.

gömlümüştür.³ 17. yüzyılın sonlarına doğru İstanbul'a gelen sanatkar buradaki Fransız elçisi ve sanatseveri, Charles de FERRIOL, baron d'Argental (elçiliği: 1699-1711)in hizmetine girerek, onun için, o devirde moda olduğu üzere bir Türk kıyafetleri albumu tertip etmiştir⁴. Zamanla şöhreti ve mahareti artan sanatkar, 27 Kasım 1725 de yine fransız elçisi Jean-Louis d'Ussac, marquis de BONNAC (elçiliği: 1716-1724)mı tavassutu ile Fransa kralının "Doğuda ressamı" (peintre ordinaire du Roi en Levant) ünvanını elde etmiştir. Vanmour, De Ferriol'dan sonra sırası ile Pierre-Puchot DES ALLEURS (elçiliği: 1711-1716), Bonnac, Jean-Baptiste vicomte D'ANDRESEL (elçiliği: 1724-1728) ve meşhur Louis Sauveur marquis de VILLENEUVE (elçiliği: 1728-1741)⁵ e hizmet etmiştir. Bu devirde merkezini İstanbul'daki Fransız elçiliğinin teşkil ettiği yabancı sosyetesinin baş simalarından olan Vanmour, Lâle devrini bütün ihtişam ve güzelliği ile yaşamış⁶, bu devri kapatan 28 Eylül 1730 Patrona ihtilâli ile bunu takip eden olayları görmüş⁷, ve bu sıralarda İstanbul'a gelen her seyyah onun kalem veya fırçasından çıkmış bir kaç eser ile yurduna dönmüştür. Bu sırada Batı'da "turquerie" adı verilen Türk motifleri modası hüküm sürüyordu. Tezrinatta Türk figürleri kullanılıyor, umumi havaları bu gibi fantezilerle müsait olan Rokoko saraylarda "alaturka" odalar tanzim ediliyor, yabancılar kendi resimlerini Türk kıyafetinde çizdiriyorlar, Türk kıyafetinde porselen bebekler, salonların en sevilen bibloları sayılıyordu.⁸ Boppe, hakikî bir hazine olan kitabında, (s. 41-55) Vanmour'un tesbit edebildiği kadar eserlerinin tafsilâtlı bir listesini vermişti. R. L. ise bunlardan bir kısmını, Rijksmuseum'da olanlarından bazılarını güzel röproduksiyonlar halinde tanıtmaktadır. Vanmour'un Fransa elçilerinden başka, Hollanda ve İngiliz elçileri için de çalıştığı bilinmektedir. İstanbul'daki Hollanda elçisi Cornelis Calkoen'in uzun ve çapraşık maceralardan sonra Rijksmuseum'da toplanan

³ Boppe, *Peintres*, 40, da araştırmalarına rağmen sanatkarın mezarını bulamadığını yazar.

⁴ Bu albumun çeşitli baskıları hakkında bk. Boppe, *Peintres*, 9, not 2 ve 10, not 2.

⁵ A. Vandal, *Une ambassade française en Orient sous Louis XV, La mission du marquis de Villeneuve*, adlı eserinde yabancı elçiliklerin gölgesinde gelişen zevk ve eğlence âlemlerine temas edilmiştir.

⁶ Merhum A. Refik tarafından ortaya atılan Lâle devri adı hakikaten bu devri güzel bir şekilde ifade etmektedir.

⁷ M. Aktepe, *Patrona isyanı (1730)*, İstanbul 1958.

⁸ Türk kıyafetleri modası hakkında bk. A. Boppe, *La mode des portraits turcs au XVIIIe siècle*, "Revue de l'art ancien et moderne", Paris 1902, ayrıca bk. Boppe, *Peintres*, 27, Mme de Pompadour'un bir "chambre à la turque" u vardı, 1958 de Münih'de *Residenz*'de açılan Rokoko sergisinde, Türk kıyafetli porselen Meissen bibloları görülüyordu, kşl. *Europäisches Rokoko, Kunst und Kultur des 18. Jahrhunderts*, München 1958, 230, no. 754, 755; Hamburg'da da bu tip biblolar mevcuttur. Rubens'in Nicolas de Respaigne'i Türk kıyafetinde tasvir eden daha eski bir tablo Kassel da bulunmaktadır, *Hauptwerke der Kasseler Galerie*, Kassel 1957, Kat. no. 92. Muhtemelen Türk kıyafetinde bir yabancıyı tasvir eden pastel bir portre de Topkapı resim galerisinde bulunmaktadır, bk. T. Öz, *Türk elişleri ve Resim daresi*, "Güzel Sanatlar Dergisi", IV (1942)52, resim no. 178.

koleksiyonu, R. L. in kitabının özünü teşkil etmektedir. Yani, bu kitapda Vanmour'un bütün eserlerini aramak beyhudedir, bu bakımdan Boppe'un çalışması değerini muhafaza etmektedir. Yazar Vanmour tarafından Cornelis Calkoen için yapılan resimleri başlıca dört grub halinde toplamaktadır:

1. Türk kıyafetlerini gösteren ayakta duran şahısları tasvir eden desenler. Ferriol albumundaki resimlere benzeyen bu eserlerin büyük bir ekseriyeti kopya veya Vanmour'un yanındaki yardımcıların elinden çıkmıştır.
2. Türkleri ve Yunanlıları tasvir eden resimler,.
3. Manzara resimleri, R. L. e göre bunlar Vanmour'dan alınmış kopyalardır.
4. Tarihî sahneler, elçilerin kabul merasimleri. Bu gruba giren eserlerin arasında taklitler ve hakikiler vardır.

R. L. e göre Vanmour orta derecede kabiliyetli bir sanatkârdır. Elçilerin Padişah veya Sadrâzam tarafından kabulünü tasvir eden resimleri Venedik "topluluk" resimlerine benzemektedir.⁹ Buna karşılık, Vanmour'da Barok tesirleri pek hissedilmemektedir. Yazar diğer taraftan bu ressamın hayli geniş bir tesiri olduğunu kabul etmekte ve bu tesirin bilhassa kabul merasimi kompozisyonlarında kendisini belli ettiğine işaret etmektedir. Ayrıca R. L. bu tip eserlerin meydana gelmesinde belki Rum veya Ermeni ressamların da çalışmış olabileceğini ileri sürer ki, bu düşüncesine tamamen iştirak etmediğimizi ifade edebiliriz. Nitekim, yurd içinde ve yurd dışında rastlanan bir çok kıyafetnameler, veya Türk yaşayışını aksettiren resimler, üslûpları bakımından, tamamen Türk sanatkârları elinden çıkmış olduklarını, fakat sipariş üzerine yabancılar için yapıldıklarını belli ederler.¹⁰ Bu devirde İstanbul'da Türk medeniyetine pek meraklı olan yabancıların siparişlerini kabul eden orta derecede minyatür sanatkârlarından teşekkül eden ticârî bir zümre vardı. R. L. Vanmour'un Avrupa'da üslûbunu devam ettiren ustalar olarak, Liotard, Favray, Smith, Van

⁹ Venedik'in bu tip "topluluk" resimleri hakkında bk. F. Gilles de La Tourette *L'Orient et les peintres de Venise*, Paris 1924; San Marco mozaiklerinde topluluk kompozisyonları ve bunların menşeleri hakkında bk. O. Demus, *Das Aelteste venezianische Gesellschaftsbild*, "Jahrbuch der Öst.-Byz. Gesellschaft", I (1951)89-101, bir tahlili için bk. Ph. Schweinfurth, "Belleten", XVI (1952) 602-605.

¹⁰ Böyle Paris'de Bibliothèque Nationale'da muhafaza edilen bir albumun resimleri son yıllarda yayınlanmıştır, A.S. Ünver, *Geçmiş yüzyıllarda kıyafet resimlerimiz*, Ankara 1958; İstanbul'da Deniz müzesinde aynı mahiyette bir album vardır; Prof. Taeschner'e 1914 de General von Bötticher'den intikal eden 17. yüzyıl ortalarına ait başka bir album için bk. F. Taeschner, *Alt-Stambuler Hof-und Volksleben*, Hannover 1925; nihayet, Venedik'te Museo Correr'de bir Venedik balyozunun başından geçenleri anlatan yine bir Türk elinden çıkma bir album bulunmaktadır (yazar bunları sebepsiz olarak bir İranlıya mal eder!!!), kşl. G. Mariacher, *Die Abenteuer eines venezianischen Gesandten im alten Konstantinopel*, "Du, Kulturelle Monatschrift", No. 4 (Nisan 1958) 45 ve dev. Avrupa müzelerinde daha böyle hayli eser bulunduğu muhakkaktır. Topkapı Sarayında, Ahmed III kütüphanesindeki Selim III devrine ait muhteşem bir kıyafetnamenin (no. 3690) resimlerinin renkli röproduksiyonları için bk. "Tarih Vesikaları", II (1942) sayı 9, 4 levha; sayı 11 (1943) 4 levha; III (1944) sayı 13, 4 levha.

der Steene (Stone) ve Knopf'un adlarını vermektedir. Hattâ Vanmour'un uzak tesirlerinin yurtdaşı ve memleketlisi Watteau'da dahi görmektedir. *R. L.*e göre Vanmour'un tesiri o devirde çok yayılmış hattâ İzmir'in mahallî ressamlarına kadar uzanabilmiştir. Şimdi Amsterdam'da olan ve Hollanda konsolosu, Daniel Jean baron de Hochepeid'nin İzmir'de kabul edilişini tasvir eden primitif üslûplu tablonun bu tesirin bir tezahürü olduğunu iddia eder. (bk. lev. 37). Yarısı bir İzmir panoraması yarısı ise bir kabul merasimi kompozisyonu ihtiva eden bu garip resimde *R. L.*in Bizans tesirleri de görmesinin sebebini pek anlıyamadığımızı itiraf zorundayız.¹¹

R. L. in kitabında yayınlanan resimlerin başında Vanmour'un eserlerinden muhtelif gravürçüler tarafından meydana getirilen gravürler gelmektedir. Bunlar, bakır kazıcının kabiliyet ve fantezisine göre tahrife uğramış eserlerdir (Sultan Ahmet III¹², Kızlarağası, Yeniçeri ağası, Bir düğün alayı). Tablo halinde işlenmiş resimlere gelince (Valide Sultan, Sadrâzam, Sultan, Yeniçeri, Arnavut muharip, Arnavut kadın v.s, lev. 8-13) bunların hepsinde aynı sanat kalitesi müşahede edilmektedir. Sadrâzam portresinin, Vanmour devrinin en önemli siması Damad Nevşehirlî İbrahim Paşa'yı tasvir edip etmediği sorulabilir¹³. Lev. 9 daki Padişah tablosu ise, bu grubun içinde bâriz bir kalite düşüklüğü gösterir (*R. L.* bunda M. Lorich'in meşhur Kanunî Süleyman portresinin tesirlerini görür), Valide Sultan, Sadrâzam, ve Yeniçeri tablolarının vasıfları bunda yoktur (*R. L.* bu eseri Vanmour ekolüne ait olarak kabul eder). Galata Mevlevihanesinde semahane (lev. 14), Sofrada Mevleviler (lev. 15), Boğaz kıyısında, Rumelihisarı karşısında bir düğün alayı (lev. 16), Zengin bir loğusa odası (lev. 17), Sıbyan mektebine giden çocuğu tasvir eden mektep alayı (lev. 18), tabloları o devrin İstanbul yaşayışını aksettiren güzel eserlerdir. Vanmour'un belki en güzel kompozisyonlarından biri lev. 23 deki Belgrad ormanı-Bend tasviridir. Bunda suyu çevreleyen gür yeşillik kümelerinde belki bir dereceye kadar Claude Lorrain'in havasını sezmeğe mümkündür.

Atmeydanı'nda Sadrâzam'ın bir merâsim alayını tasvir eden tablo, tarih ve topografya bakımından önemli bir vesika olmakla beraber, bilhassa Sultan Ahmed I. türbesi ile cami'nin işlenişlerinde çok bâriz nisbetsizlikler ve hakikate uygun olmayan noktalar görülür. Bu eserdeki mimârî, muhtemeldir ki, İstanbul âbidelerini tanımayan Batılı bir kopyacı tarafından esası doğru olan bir taslaktan, hatalı olarak tekrarlanmıştır. Lev. 25 deki Hollanda elçiliği bahçesinden Galata ve Sarayburnu manzarası, sayıları hayli yüksek olan İstanbul panoramaları serisinin bir misâlidir. Bu tablo, Galata'nın eski manzarasını göstermesi bakımından değerlidir. Lev. 26 da ise Beyoğlu'nda Hollanda sefreti binası tasvir edilmiştir. Cornelis Calkoen'u Kubbealtında Sadrâzam (lev. 27) ve Arzodasında Sultan'ın huzuruna (lev. 29) kabulünü tasvir eden tablolar, tarihî tasvirler grubunun başlıca örnekleri olmakla kalmamakta, aynı

¹¹ Muhtemelen yazar bu tip resimleri Venedik topluluk resimleri kanalı ile Bizans'a bağlamak istemektedir, kşl. yukarıda not. 9.

¹² Bu resmin bir kopyası için bk. *Tarih III*, İstanbul 1933, lev. 70, res. 104.

¹³ Damad Nevşehirlî İbrahim Paşa'nın klâsik portresi (bk. *Tarih III*, res. 105) ile bunun arasında bâriz fark vardır. Nevşehir'deki heykel, bu portreye göre meydana getirilmiştir.

zamanda bunlar, hemen hemen tertipleri hep aynı olan kabul merasimi tasvirleri serisinin prototipi olarak da özel bir değer taşımaktadır (kşl. lev. 28, 30, 31, 32, 37 alt kısım). Hakikaten ana hatları hep birbirine benzeyen böyle kabul resimleri bugün Avrupa'nın müze ve özel koleksiyonlarında çok sayıda mevcuttur.¹⁴ Vanmour ekolü eserleri olarak tanıtılan muhtelif tablolara gelince bunların arasında Van der Steen'in Üsküdar-İstanbul manzarası gibi (lev. 36) hakikaten üstün vasıflar taşıyanlar olduğu gibi, Jan Griffier (1645-1718)'nin, avrupai bir paysajın içinde yeşillikler ile kaplı bir tepenin zirvesinde, Avrupa'nın ziyaretgâh kiliseleri gibi oturtulmuş bir Yenicami veya Süleymaniye ile tamamen fantezi mahsulü olanları da vardır (lev. 34). Anonim İzmir manzarası (lev. 37) ile Knopf'un 1779 tarihli İzmir panoraması (lev. 38)¹⁵ hakikaten tarihî değeri olan manzaralardır. Kitabın son levhası olan Halep panoraması da aynı derecede önemlidir.

R. L.'in kitabında Türk tarihi bakımından en değerli vesikalar, Patrona ayaklanmasını ebedileştiren iki tablonun röproduksiyonlardır (lev. 1 ve 33). Bunlardan ilki sağ elinde kılıncını kaldıran Patrona Halil ve yanında Muslu Beşe ile Kahveci Ali'yi tasvir etmektedir.¹⁶ Solda mermer bir kaide üzerindeki kitabede ressam adını yazmış, arka plâna ise Saray kapısını ve İstanbul'u temsil eden bir *fond*'un içinde ayaklanmanın kanlı safahatini belirtmiştir. Lev. 33 de ise, aynı ayaklanmada İbrahim Paşa'nın öldürülmesi ve ayaklanmanın kanlı hâdiseleri kalabalık bir kompozisyon halinde anlatılmış, ancak arka plândaki mimarîde pek asla uygunluk aranmamıştır.

Kitap, ne tam bir Vanmour monoğrafyası ne de Avrupa resim sanatında "Türk" motifi hakkında bir etüddür. Bu yüzden de yer yer boşluk ve eksikler ile karşılaşılması tabiidir. Fatih devrindenberi Batı resim sanatında Türk motifi konusu (s. 18 ve dev.) kâfi derecede işlenmiş değildir.¹⁷ İstanbul panorama ve manzaraları hakkındaki sahifeler ise (s. 25 ve dev.) bu çok geniş konuyu pek sathî aksettirebilmektedir.

¹⁴ Böyle bir elçi kabulü tablosu (belki M. de Vergennes, 1755) 1924 de H. Giraud tarafından Marsilya Ticaret odasına hediye edilmiştir, bk. *Chambre de Commerce de Marseille, Souvenirs et Notes artistiques*, Marseille 1927, 34, no. 8. Elçilerin kabulü ile ilgili merâsim ve Topkapı sarayındaki aynı mahiyette bir kaç resim hakkında bk. Z. Orgun, *Osmanlı İmparatorluğunda nâme ve hediye getiren elçilere yapılan merasim*, "Tarih Vesikaları", I (1942) 407-413. Burada ikisi renkli olmak üzere 6 kabul merasimi resminin reproduksiyonu verilmiştir (Bunların bázısı, F. Taeschner, *not 10 daki eser*'de, res. 51-53 de daha önce yayınlanmıştır) Kabul merasimleri resimleri hakkında etraflı bir araştırmanın yapılması yerinde olur. Ancak böyle bir araştırmadan sonra, Vanmour'un bu sahadaki mevkiî aydınlanabilir.

¹⁵ İzmir'in muhtelif devirlerde yapılan resimleri üzerine etraflı bir araştırma yapılması yerinde olur.

¹⁶ Bu tablonun fena bir siyah-beyaz reproduksiyonu için bk. F. R. Unat, 1730 *Patrona ihtilâli hakkında bir eser: Abdi tarihi*, Ankara 1943.

¹⁷ Avrupa resim sanatında "türk", konusu etraflı bir araştırmayı beklemektedir. 15-16. yüzyıl Batı ressamlarının eserlerinde o devrin türklerinin tasvirlerine rastlanmaktadır. Nitekim A. Dürer, tahta ve bakır gravürlerinde sık sık "türk" motifini kullanmış (Die Türkenfamilie, 1497-1500; Die Kanone, 1518 v.s.)

Tamamlanmağa muhtaç hususlara gelince, burada adı geçen Schedel'in *Weltchronik*-indeki İstanbul manzarasının, (1493), şimdilik tesbit edilemiyen daha eski bir orijinale dayandığı, üzerinde Fatih camii yerindeki Havariyun kilisesinin tasvir edilmesinden anlaşılmaktadır. Yazarın zikrettiği Vavassore'nin İstanbul resmi ile Braun-Hogenberg'in İstanbul resimleri ise, fetihten az sonra çizilmiş bir İstanbul manzarasına dayanan kopyalardır. Fakat şurası da muhakkak ki, R. L.in bu araştırması, Avrupa koleksiyonlarında unutulup kalan Türk konulu eserlerden hiç değilse bir kısmını tanıtmak suretiyle büyük bir kazanç temin etmiştir. Bütün temennimiz, yazarın, elindeki imkânlardan faydalanarak, bu zümreye giren daha başka eserleri de tanıtmayı hiç değilse, Hollanda'da olanlarının üzerinde çalışmasıdır. Yazar ve eserini nefis bir şekilde basan Enstitüyü bu güzel ve bizim için değerli çalışmalarından dolayı tebrik etmek bir borçtur.

Aralık 1959

DOÇENT DR. SEMAVİ EYİCE